

Urbáře

Obecně:

Jedná se o písemný pramen institucionální povahy – evidenční funkce.

Český výraz pro urbáře byl odvozen z německého Urbar, což znamenalo výnos z pozemku. Setkáváme se také s jiným označením urbářů – knihy purkrechtní, registra ložní nebo registra platů komorních.

Jsou to písemnosti vytvářené vrchností, tj. držiteli pozemkového majetku, pro evidenci dávek a platů, které jim měly být odváděny poddanským obyvatelstvem (dávky obsahovaly peněžní platy, naturální dávky nebo robotu). Urbáře můžeme rozdělit podle obsahu do dvou skupin:

- urbář soupis – souhrnný, udává celkový počet lánů a dávek za obec
- urbář účet – přesně specifikovaný, uvádí držitele gruntů, jejich jména, rozsah polností, určení dávek a sumáře pro jednotlivé vesnice

Platy byly většinou odváděny dvakrát do roka – většinou kolem svátku sv. Jiří, sv. Václava nebo sv. Havla (povinnost pochopitelně neplatila jen pro venkov, ale i pro poddanská města).

Kromě urbářů existovaly i tzv. **výběřčí rejstříky**, ve kterých se evidovaly skutečně odvedené platy a dávky, a **robotní rejstříky**, do nichž se zaznamenávala odpracovaná roboty.

Vznik a vývoj:

Na našem území se urbáře objevují ve 13. století – ty se nám ovšem dochovaly jen ve zlomcích (jeden z nejstarších dochovaných urbářů vůbec pochází asi z roku 842 a popisuje odváděné dávky kostela sv. Martina v Eschenu klášteře Pfäfers – území dnešního Švýcarska). Urbáře jako takové začínají ve středověku vznikat zejména (ale ne výhradně) v církevních institucích. Nejstarší český dochovaný urbář pochází z konce 13. století a je součástí manuálu Jana Staicze z Vyšebrodského klášteře. V osmdesátých letech pak vzniká urbář statků pražského biskupství. Mezi nejstarší světové urbáře patří urbáře rožmberského či frýdlantského panství z konce 14. století.

Středověk:

Pro středověk jsou typičtější dávky naturální – vrchnostenské dvory totiž ještě neprodukovaly dostatek potravin a dalších produktů, takže naturální dávky od poddaných byly nezbytné pro pokrytí potřeb panského sídla (ve významu roboty se ve středověkých urbářích objevují jen zmínky o tzv. služebnostech = například ozbrojená strážní služba). Jednoznačně zde převažují stálé platy (pevně stanovené a neměnné).

Raný novověk:

V 16. dochází k masivnímu nárůstu urbářů, které už nezachycují pouze výši dávek poddaných, ale přinášejí i informace o dalších aktivitách šlechty v rámci hospodaření. Výrazný nárůst urbářů souvisí i se změnou struktury příjmů vrchnosti, kdy přechází

z rentového hospodářství na režijní hospodářství. Dalším důvodem masivního nárustu urbářů byl prodej panství novému majiteli – v těchto případech byly ale vznikající záznamy v urbářích upravovány a panství byla nadhodnocována, protože je chtěli původní majitelé prodat za nejvyšší možnou cenu. Posledním důvodem vzniku nových urbářů byla skutečnost, že byly údaje v urbářích zastaralé a pro danou dobu už nevhodné.

V těchto raněnovověkých urbářích se objevují vedle platů stálých (pevně stanovených) i platy běžné, tj. platy, které vrchnosti plynuly díky jejich hospodářským podnikům (mlýny, hamry, pivovary...+ ve městech i platy za zisky z řemeslné výroby). Běžné platy se každý rok pochopitelně lišily v závislosti na prosperitě podniku.

Od raného novověku vrchnost preferovala spíše peněžní platy a robotu na panském velkostatku (práce na polích, v lesích, na loukách nebo práce při rybnících). V této době tvořily naturální dávky asi jednu čtvrtinu celkové dávky (především byly odváděny ve formě obilných platů). Urbáře vznikající v 16. a 17. století se řadí k informačně nejbohatším pramenům.

Novověk:

Celkový ústup urbářů od konce 17. století zapříčinil vznik nových podrobnějších evidenčních písemností – od počátku 18. století byly urbáře zakládány vrchností jen zřídka (za písemnosti urbářského charakteru lze považovat i katastry vznikající právě od počátku 18. století, které obsahovaly nejen výši dávek a platů, ale také robotní povinnosti).

V 70. letech 18. století na urbáře navázaly tzv. urbářské fassé (přiznání), která měla vrchnost vyhotovit na základě starších urbářů (iniciativa ale přišla od státu, ne od vrchnosti). Údaje byly korigovány tak, aby výše poddanských dávek nepřesahovala státem povolenou hranici. Zatímco na Moravě byly v letech 1775–1776 zpracovány na všech panstvích, v Čechách vrchnost tyto snahy bojkotovala a vzniklo jen několik málo nových urbářů. Svě opodstatnění ztratily urbáře po zrušení poddanství v roce 1848.

Za historicky nejmladší písemnost urbářského charakteru můžeme považovat tzv. vyvazovací operáty. Byly vytvořeny státními komisemi po zrušení poddanství a obsahovaly výkupní sumu a splátkové kalendáře „bývalých poddaných“.

Možnosti využití urbářů

Urbáře můžeme využít pro studium:

- hospodářských a sociálních poměrů poddaných
- režijního hospodaření šlechty
- proměnlivosti výše odváděných platů vrchnosti – včetně robotního zatížení
- můžeme zjišťovat, které oblasti byly v minulosti vhodné pro pěstování obilí a dalších plodin, které oblasti byly naopak méně úrodné
- částečně i pro genealogický výzkum (díky jmenovitým zápisům)
- pro topografický výzkum

Při práci s tímto historickým pramenem musíme postupovat kriticky, poněvadž mohla být díky autorům písemností hodnota majetků buďto nadhodnocována, nebo podhodnocována v závislosti na situaci (pokud se jednalo o urbář vznikající v době prodeje majetku, hodnota stoupala, pokud šlo o výpočet berní, vrchnost se snažila hodnotu majetku snížit).

Uložení, soupisy a edice urbářů

Urbáře jsou většinou uloženy ve fondech jednotlivých velkostatků, které nalezneme v příslušných zemských a státních oblastních archivech a deponovány jsou i v Národním archivu. Některé záznamy byly opisovány do zemských desk.

Soupisy urbářů:

- HAUBERTOVÁ, Květoslava – LEŠNICKÝ, Ladislav – HOFMANN, Gustav: *Soupis západočeských urbářů 2. pol. 13. století – 1773*. Praha 1994.
- KALNÝ, Adolf a kol.: *Soupis urbářů jihočeských archivů 1378-1773 I. II.* České Budějovice 1976.
- KUBA, Jiří – Tomáš ŠIMEK – František ZAHŘÁDKA: *Soupis východočeských urbářů 2. polovina 13. století – 1776*. Zámorsk 1997.
- ŘEZNÍČEK, Jan: *Moravské a slezské urbáře po 1372 / před 1407-1771 (1849)*. Katalog. Brno 2002. Dostupné z: <https://www.mza.cz/a8web/a8apps1/URB01/URB01-Katalog.pdf>

Edice (výběr):

- EMLER, Josef (ed.): *Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*. Praha 1881. Dostupné z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&cat=41&bookid=154>
- EMLER, Josef (ed.): *Zlomek urbáře kláštera hradištského*. Praha 1884. Dostupné z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&cat=41&bookid=200>
- KREJČÍK, Adolf Ludvík (ed.): *Urbář z roku 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367-1407*. Praha 1949. Dostupné z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&cat=41&bookid=807&page=1>
- TRUHLÁŘ, Josef (ed.): *Urbář zboží Rožmberského z r. 1379*. Praha 1880. Dostupné z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&cat=41&bookid=1046>
- AL SAHEB, Jan (ed.): *Urbář hukvaldského panství z roku 1581*. Frýdek-Místek 2008.
- PAJER, Jiří (ed.): *Urbář panství Strážnice z roku 1617 I.* Strážnice 2010.

Použité prameny a literatura:

- PAJER, Jiří (ed.): *Urbář panství Strážnice z roku 1617 I.* Strážnice 2010.
- MYŠKA, Milan – ZÁŘICKÝ, Aleš: *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*. Ostrava 2010.

- NEKVAPIL, Ladislav – NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka: *Prameny pro výzkum sociálních a náboženských dějin českého venkova v raném novověku*. Pardubice 2013.
- KOTAČKA, Martin: *Nejstarší urbáře panství Šternberk (1515-1546)*. Magisterská diplomová práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brno 2011.
- ŘEZNÍČEK, Jan: *Moravské a slezské urbáře po 1372, před 1407-1771*. Praha 2002.
- HLAVÁČEK, Ivan – NOVÝ, Rostislav – KAŠPAR, Jaroslav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 1997.
- ZVAŘICOVÁ, Lenka: *Nejstarší urbář panství Kunštát*. Magisterská diplomová práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brno 2015.
- VANDROVCOVÁ, Jitka: *Urbář táborského panství z let (1469) 1510–1547: sociální a hospodářské poměry*. Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2012.
- <https://www.mza.cz/a8web/a8apps1/URB01/URB01-Katalog.pdf> (květen 2021)
- <https://www.mza.cz/a8web/a8apps1/URB01/A8SL4DD2Bad3URB01.htm> (květen 2021)
- https://encyklopedie.ckrumlov.cz/cz/region_histor_mjanst/ (květen 2021)

Vypracovala Veronika Pavlíčková